ڊاڪٽر غلام علي الانا

سر بلاول ۾ ڪم آندل ٻوليءَ جو اڀياس

١ - سنڌي ٻوليءَ جي ارتقائي تاريخ جا ڄاڻو اهو ڄاڻن ٿا تہ شاهہ عبداللطيف ڀٽائي، سنڌي ٻوليءَ جو نہ فقط معمار آهي پر هو پنهنجن همعصر شاعرن، عالمن، اديبن کان وٺي موجوده دور جي نمائندن ۽ مهان شاعرن جهڙوڪ شيخ اياز، تنوير عباسي، شمشير حيدري، نياز همايوني، امداد حسيني ۽ ٻين تي بہ فن، فڪر، شاعريءَ جي اعليٰ خوبين ۽ عظمت، سنڌيت جي پيغام، موسيقيت، موزونيت، اتاهم لغوي خزاني ۽ بي انت لساني خوبين جي ڪري اڄ بہ اثرانداز آهي. شاهہ لطيف جو اثر هر دور ۾ هر شاعر ۽ اديب تي رهيو آهي، خود سچل جا شيدائي بہ هن حقيقت کان انڪار ڪري نہ سگهندا. هرڪو نقاد مڃي ٿو تہ شاهہ لطيف سدا حيات شاعر آهي.

منهنجي خيال ۾ ڪن بہ ٻن شاعرن يا اديبن جي ڀيٽ ڪرڻ، انهن شاعرن ۽ اديبن سان بي انصافي ڪرڻ جي برابر آهي. هر ڪو شاعر، اديب، سخنور ۽ دانشور پنهنجي پنهنجي دور جو نمائنده شاعر يا اديب هوندو آهي. البت اهو مڃٹو پوندو تہ شاهہ عبداللطيف سدا حيات شاعر آهي؛ شاهہ عبداللطيف ڀٽائي هر دور جو شاعر آهي؛ شاهہ ڀٽائي هر دور ۾ رهنمائي ڪري ٿو؛ ڪائنس هر دور ۾، هر شاعر ۽ اديب اُتساهہ پئي ورتو آهي، جنهن جو اعتراف خود هن دور جي عظيم شاعر شيخ اياز بہ ڪيو آهي. شاهہ عبداللطيف جي شاعري، هر دور ۾

نوان پيغام ڏيندي رهي آهي. لهاذا شاهہ عبداللطيف ڀٽائي هر دور جو جديد شاعر آهي.

شاهہ عبداللطيف ڀٽائي سنڌ جي سڃاڻپ آهي، ڀٽائي سنڌ جو آواز آهي، لطيف جو پيغام، سنڌ جو پيغام آهي؛ سنڌيت جو پيغام آهي؛ سنڌ جي ثقافت سنڌو تهذيب، سنڌي سماج، سنڌين جي عقل، سوچ، سمجهہ، جبلتن ۽ ڪيفيتن جي علامت آهي.

٢- پنهنجي زير طبع ڪتاب "سنڌي ٻوليءَ جي ارتقا" ۾ مون سنڌي ٻوليءَ جي ڪلهوڙن جي دور ۾ ترقي، وسعت، همہ گيريت ۽ شاهوڪاريءَ جو هيٺ موجب تجزيو ڪيو آهي:

(الف) سنڌي ٻولي، پراڻي زماني کان، سنڌي معاشري ۾ عوام جي روز مره واري ٻولي رهي آهي، اُن جي لغوي خزاني ۾ هن دور (ڪلهوڙن جي دور) تائين بيش بها اضافو ٿيو هو.

(ب) هيءَ وڻج واپار وهنوار، ليکي چوکي، واپاري بنديون، چوپڙن، کاتن ۽ واپاري لکپڙهہ جهڙوڪ: هنڊين، ڪاٻاڙن، ٻيجڪن، روزنامچن، پوتاميل ناهڻ ۽ ڏيهي حساب ڪتاب رکڻ جي ٻولي هئي.

(ت) هيءَ سنڌي لوڪ ادب، صدري ادب، لوڪ ڪٿائن، لوڪ وارتا (Oral history) وير گاٿا، ڇند، سلوڪ، سوتر ۽ عام معياري ادب جو ذريعو پڻ هئي. هن ۾ ڳنانن کان سواءِ بيت، ڳاهون، دوها، سورٺا، جنگناما، سينگار جا بيت، هنر، پهاڪا، ڳجهارتون، ڀهڳڻ جا ٻول، ۽ ڪبت جا بهترين نمونا ملن ٿا.

(ث) هن دور ۾ سنڌي ٻوليءَ ۾ عام ادب، لوڪ ادب، مقفيٰ ۽ مسجع، مرصع ۽ تڪبنديءَ جي طرز ۽ نموني تي، سنڌي نثر پڻ موجود هو.

(ج) هيءَ ٻولي سلوڪ، طريقت، مذهبي تبليغ ۽ مذهبي پرچار جو ذريعو پڻ هئي.

(ح) هيءَ ٻولي مذهبي ۽ دينوي تعليم جي سکيا ۽ تجارتي لکپڙهہ جي ذريعي طور پڻ ڪم ايندي هئي.

(خ) هن ٻوليءَ ۾ صوتيات، صرف و نحو، ويا ڪرڻ، طب، جاگرافي، لسانيات، اخلاقيات، مذهبي درس و تدريس، دين اسلام جا اصول ۽ عقيدا، قاعدا ۽ قانون لکجڻ لڳا هئا.

(د) هيءَ ٻولي ديوناگري، ارڌناگري، لوهاڻڪي، خواجڪي، ميمڻڪي، ڀاٽيا، خداوادي، ساڪرو، ٺٽائي، ملوارڙي، سئنڌوَ ۽ ٻين رسم الخطن کان سواءِ عربي- سنڌي رسم الخط جي نسخ ۽ نستعليق نمونن ۾ لکي ويندي هئي. انهن سڀني رسم الخطن جا نمونا پڻ موجود آهن.

(ر) هيءَ ٻولي عربن جي حڪومت جي ابتدائي زماني کان ئي، يعني نائين صدي عيسويءَ کان، عربي سنڌي رسم الخط ۾ لکجڻ لڳي هئي، جنهن ۾ اڳتي هلي ٻارهين صدي عيسويءَ جي ابتدائي عرصي ۾ محقق البيرونيءَ گهڻا اضافا ڪري، اُن ۾ دوائن جا نالا، ماڻهن ۽ ماڳن جا نالا، شهرن ۽ ڳوٺن جا نالا، وڪرن ۽ وڙن جا نالا، ذاتين، قومن ۽ قبيلن جا نالا، ڏينهن، مهينن، سيارن، گرهن، تورن، ماپن، وياڪرڻ جي لفظن، صورتن، علم اللسان جي لفظن، ڇند جي ماترائن، ۽ ماپن وغيره جا فني نالا لکيا. هن ئي رسم الخط ۾ اڳتي هلي مختلف دورن ۾ قاضي قادن جي بيتن، شاهہ ڪريم جي بيان العارفين، مخدوم نوح ۽ پير لاکي لطف الله جي بيتن (ڏهرن)، شاهہ لطف الله قادريءَ جو رسالو، مخدوم جعفر بوبڪائيءَ جي ڪتاب ۾ سنڌي جمال ۽ ٻيو مواد مليو ٿو.

(س) هن دور کان اڳ سنڌي نثر ۾ لکيل ڪاٻاڙو ۽ روزنامچو پڻ مليو آهي، جيڪو سنڌي ٻوليءَ جي ترقيءَ طرف نشاندهيءَ ڪري ٿو.

۳- ڪلهوڙن جي دور ۾ وڏا وڏا عالم ۽ فاضل، مؤرخ، محدث، مفسر، علم اللغات جا ماهر، لوڪ ادب جي اعليٰ پايہ جا سخنور سگهڙ ۽ نثر نويس پيدا ٿيا، جن نہ فقط سنڌي زبان ۾ طبعزاد ڪتاب لکيا پر عربيءَ تان ديني ادب جي ترجمي جو سنڌي زبان ۾ بنياد پڻ رکيو.

هن دور ۾ پيدا ٿيل علم ادب کي مون ڌار ڌار صنفن ۾ پڻ ورهايو آهي، جنهن جا تفصيل مذڪور ڪتاب ۾ پڙهي سگهبا. انهن علمن جي عالمن، جيڪا سنڌي ٻولي ڪم آندي تنهن جي باري ۾ لکڻ في الحال هن مقالي جي دائري کان ٻاهر آهي، هن مقالي ۾ فقط شاهه لطيف جي سر بلاول ۾ ڪم آندل سنڌيءَ تي روشني وڌي ويئي آهي.

ڪلهوڙن جي دور ۾ ڪيترائي قداور عالم: فاضل، شاعر، مؤرخ ۽ اديب پيدا ٿيا. پر شاهه سائين هن دور ۽ آئيندي جي هر دور جي هڪ اهڙي همه گير شخصيت جي حيثيت ۾ رونما ٿيو، جو هو هر دور ۾، شاعرن، اديبن ۽ عالمن تي ڇانيل رهيو. شاهه صاحب، سنڌي زبان ۽ ادب کي هر لحاظ کان ايتري قدر ته اعليٰ منزل ۽ عظمت تي پهچايو جو هن کي سنڌي زبان جو معمار، سنڌي ثقافت جو علمبردار ۽ سنڌي علم ادب جو مهندار تسليم ڪيو ويو. شاهه صاحب، سنڌي زبان ۽ علم ادب کي ايترو ته ڪجهه ڏنو ۽ اهڙيءَ منزل تي پهچايو جو اڄ تائين نه ڪو سندس مقابلو ڪري سگهيو آهي ۽ نه وري ڪو ثاني پيدا ٿيو آهي. هن چوڻ مان منهنجي اها مراد هرگز ڪانهي ته شاهه جهڙي عظيم فرزند پيدا ڪرڻ کان، سنڌ ڌرتيءَ اولاد پيدا ڪرڻ ڇڏي ڏنا، يا سنڌ پوءِ سنڍ بنجي ويئي، پر سنڌ جي ڌرتي سدا سُهاڳڻ رهي آهي.سنڌ جي ڌرتيءَ هر دور ۾ لطيف کان پوءِ به بهترين ۽ لاثاني شاعر، عالم، فاضل، اديب ۽ دانشور ڄڻيا آهن انهن ۾ سچل سرمست، ثابت علي شاهه، سامي، سانگي، بيدل، بيڪس، روحل، گدا، قليچ، رکيل شاهه، بيوس، حيدر بخش جتوئي، گدائي ۽ ٻين ڪيترن جا نالا پيش ڪري سگهجن ٿا. ان ڪري ائين چوڻ ته ڀٽائي کان پوءِ سنڌ ڪو عالم پيدا ئي نه ڪيو، صحيح نه آهي.

۴- شاهه سائينءَ، سنڌي زبان جي ترقي ۽ ترويج لاءِ نيون راهون کهڙيون. ڀٽائيءَ سنڌي زبان ۾ هر لحاظ کان نواڻ آندي؛ نوان لفظ گهڙيا؛ نوان اصطلاح جوڙيا؛ نيون ترڪيبون ڪم آنديون؛ بيشمار تشبيهون، استعارا، تمثيلون ۽ ٻيون صنعتون ڪم آنديون. شاهه جو

ڪمال اهو آهي جو هن سنڌجي هر خطي جو دورو ڪري، اُن مان خطي جي تهذيب ۽ تمدن جو پنهنجي ڪلام ۾ ذڪر ڪيو؛ اُن خطي جي ماحول ۾ رائج، مقامي لفظن، فقرن، اصطلاحن، چوٽين ۽ پهاڪن کي مناسب ۽ موزون سرن ۾ محفوظ ڪري، سنڌي زبان جي ڌار ڌارخطن جي لغوي خزاني کي پنهنجي رسالي ۾ گڏ ڪيو. اهڙيءَ طرح لاڙي، ڪڇي، ڍاٽڪي، ٿري، ڪوهستاني، لاسي ۽ جدگالي لهجن ۽ انهن جي ڌارڌار محاورن ۽ روزمره واري ماحول ۾ ڪم ايندڙ ٻولي، اصطلاح، چوٽيون ۽ پهاڪا، ڌار ڌار سرن ۾ ڪم آندا. دريا جا ڪپرءَ ڪنارا، پر ۽ پڪون، سير ۽ سنڌا، ڪچا ۽ ڪيٽيون، جهر ۽ جهنگ، پيلا ۽ هڙيون، جهڏا ۽ جهوڪون، ڍنڍون ۽ ڍورا، واهه ۽ واهڙ، ڪڙيا ۽ ڪسيون، پيچرا ۽ پنڌ، راهون ۽ رڻ وغيره جو ذڪر پنهنجي وسيع ڄاڻ ۽ شاهوڪار لغوي خزاني جي استعمال سان ڪيو اٿس.

شاهه صاحب نه فقط ڌار ڌار خطن جي ڌار ڌار لهجن ۾ رائج لفظ گڏ ڪيا آهن ۽ انهن جي استعمال سان سنڌ جي سماجي ۽ ثقافتي قدرن جو پڻ ذڪر ڪيو آهي پر هن جدا جدا ڪرت ڪندڙن ۽ پيشه ورن جي سماج ۽ ماحول ۾ مروج لفظ، پنهنجن ڌار ڌار سرن ۾ ڪم آندا آهن. مثال طور هن صرافن، سونارن، لوهارن، وينجهرن، رازن، رنگريزن، ڪتين، ڪورين، ڪاتارن، سانگين، جهانگين، مهاڻن، ميربحرن، ويڄن، طبيبن، ڪاتبن، پيڙاتن، ناڪوئن، ساموندين، اوٺين، ڌوتين، ڪنيارن، جوڳين، سامين، ويراڳين، سناسين، صوفين، سڏڙين، جَنگن، جوانن، بهادرنءِ ڪوِين جي ماحول ۾ ڪم ايندڙ لفظن کان قومن، قبيلن، ذاتين ۽ نياتن جا لفظ ڪم آڻي، سنڌي زبان جي لغت کي 'نسلن ۾ رائج لهجن ۽ محاورن' (Ethno-linguistic dialects) سان ڀِري ڇڏيو.

شاهه عبداللطيف ڀٽائي عربي زبان جا لفظ، ترڪيبون، اصطلاح ۽ مصرعون پڻ ڪم آنديون ۽ اهڙيءَ طرح قرآن پاڪ جون مناسب موقعن تي تلميح طور آيتون پڻ ڪم آنديون. ساڳيءَ طرح شاهه جو رسالو فارسي زبان جي لفظن، مصرعن ۽ ترڪيبن سان به ڀريل آهي.

ڀٽائي ’گهڻ -پاسائون‘ مفڪر، شاعر، صوفي، علم الانسان ۽ علم اللسان جو ماهر هو. هن جي ڪلام جو مطالعو، انسان جي ڪيفيت، جبلت يعني انسان جي نفسيات، انسان شناسي، بشريات، لسانيات، فلڪيات، حياتيات، سماجيات، اقتصاديات، علم التقليم، علم التاريخ، نفسيات، تصوف ۽ ويدانت جي ڪيتر ۾ هڪ لاثاني مطالعو آهي.

٥- ڀٽائي نہ فقط اُن دور ۾ بلڪ اڄ بہ سنڌ ۾ مڙني علمن جو شمس آهي، هو علم ادب جي دنيا تي ڇانيل رهيو آهي. هن ادبي سورج جي روشنيءَ ۾ مان، نہ فقط هزارن جي تعداد ۾ ننڍين وڏن سيارن، گرهن، چنڊن، تارن روشني پئي حاصل ڪئي آهي پر شاهہ جهڙي عظيم سورج جي تيز روشنيءَ ۾ ڪئين سياره گم بہ ٿي ويا آهن. جيئن چنڊ، ڌرتي ۽ ٻيا گره، آسماني سورج جي چوڌاري ڦرن ٿا ۽ روشني حاصل ڪن ٿا، تيئن شاهہ جهڙي مرڪزي ۽ عظيم ادبي سورج جي چوڌاري ٻيا سڀ گره ۽ سياره ڦرن ٿا، يعني سنڌي، سرائڪي توڙي ٻين ڪيترين ئي ٻولين جي ادب جا چنڊ ۽ ستارا گردش ڪن ٿا ۽ روشني حاصل ڪرڻ جو فيض حاصل ڪن ٿا. ٻيا تہ ٺهيو پر خود سنڌ جو، موجوده زماني جو عظيم ترين شاعر، شيخ اياز بہ شاهہ لطيف جهڙي سج مان روشني جهٽڻ جو فيض حاصل ڪندو رهيو آهي. هن ڏس ۾ هندستان جو مشهور سنڌي عالم ۽ سنڌي زبان جو ادبي، اُتم سهڻي رسالي جي اياز نمبر٢ ۾ صفحي ٣٤ تي لکي ٿو:

”هر ساهتڪار ۽ ڪلاڪار کي پنهنجي ادبي ورثو ٿيندو آهي. شاهہ لطيف جي شاعري، اسان لاءِ هڪ اهڙو ورثو آهي. نہ رڳو اهو سنڀالڻو آهي پر شاهہ جي روايت کي اڳتي وٺي هلڻو آهي ۽ شيخ اياز هن جي ٻولي، ڪردار ۽ ماحول وغيره کي اڄ جي زماني مطابق ڪم آڻي، شاهہ جي روايتن ۾ اضافو ڪيو آهي. شاهہ جو اثر رڳو اياز تي ڪونهي پر ٻئي وڏي شاعر نارائڻ شيام تي بہ آهي. هن بہ ڪيترا لفظ، ڪردار ۽ خيال ڪم آندا آهن، خود ٻين شاعرن بہ شاهہ جو اثر جهٽيو آهي.

ايمر- ڪمل سميت، اياز ته شاهه جي لفظن، متروڪ لفظن کي وري جيئاري، سنڌي ٻوليءَ جو ڀنڊار ڀريو آهي."

اُتم جي هن راءِ مان اهو ثابت ٿو ٿئي ته شاهه لطيف اهو ادبي سورج آهي، جنهن جي چوڌاري، ٻيا سڀ ادبي سياره، گره ۽ تارا دائما گردش ڪندا رهن ٿا ۽ اُن جي دائماً روشنيءَ مان، علمي ۽ ادبي فيض حاصل ڪن ٿا ۽ اُن جي سهاري جيئن ٿا. موجوده نقاد چاهي هيءَ دعويٰ ڇو نه ڪري ته:

"اياز تي شاعري ائين وسندي آهي جيئن ساوڻ جي برسات ٿر مٿان اوهيرا ڪري برسي، ستن ڏينهن اندر، شاهه جي رسالي کان ڀيٽو ڪلام چوڻ وارو اياز، پنهنجي تخليق جي ڪا به تحسين (Credit) وٺڻ لاءِ هرگز تيار نه آهي."(قمر شهباز- سهڻي اياز نمبر٢، ص ١٣)

شيخ اياز جي عظيم شاعر هجڻ کان ڪو به انڪاري ڪونهي، اياز لاءِوڏي واڪي ۽ فخر سان چئي سگهجي ٿو ته هو هن دور جو هڪ عظيم شاعر آهي پر اها هام هڻڻ ته "هن ستن ڏينهن اندر، شاهه جي ڪلام کان ته ڀيٽو ڪلام چيو"، اِن هام هڻڻ ۾ شاهه لطيف جي گهٽتائي نه، پر خود اياز جي توهين آهي، ڇو ته شاهه کان هن جهول جهلي سحر ڀنيا آهن، ذات جي خيرات گهري آهي.

شيخ اياز ته نهيو پر سچل ۽ ساميءَ سميت، سنڌ جي سڀني شاعرن جي ڪلام کان شاهه جو ڪلام املهه آهي، اُتم آهي ۽ اعليٰ آهي. امر آهي؛ سندس ڪلام امر آهي. شاهه جي ڪلام سان ڀيٽ تورن ۽ ماپن ذريعي، يا ڪتابن ۽ صفحن جي تعداد سان ڪرڻ وارا خوش فهميءَ ۾ آهن، خوشامدي آهن. ڀيٽ ڪرڻي هجي ته خيال جي پرواز جي ڀيٽ ڪريو؛ ڀيٽ ڪرڻي هجي ته هن مصرع سان تخيل، جذبي ۽ اُمن ۽ اُتساهه جي ڀيٽ ڪريو؛ لطيف فرمائي ٿو ته:

سڄڻ ۽ سائيهه ڪنهن آٿاسيءَ وسري.

سچ ته هيئن آهي ته جيڪڏهن موجوده دور جي شاعرن جي ڪلام مان شاهه جي خيالن، شاهه جي ٻولي، شاهه جي مضمونن کي

ڪڍي ڇڏيو تہ باقي وڃن ڪجھ بہ نہ بچندو. اهي خيال ايمر-ڪمل جا بہ آهن’ اهي خيال مالهيءَ جا بہ آهن؛ اهو رايو اُتم جو بہ آهي.

قمر شهباز ڪي تہ ڇڏيو پر خود شيخ اياز پرک رسالي ۾ جنوري ١٩٩٠ع ۾ انٽرويو دوران جيڪي ڪجھ فرمايو هو سو هت دهرايان ٿو. اُن انٽرويو ۾ هن ڀاڻ ڪي شاھ ڪان مٿي سمجھڻ جي دعويٰ ڪئي آهي.

سوال: ڀٽائيءَ جي شاعري ۽ اوهان جي شاعريءَ ۾ ڪھڙو بنيادي فرق آهي؟

اياز: ڀٽائي مون کان اڍائي سؤ سال اڳ ۾ پيدا ٿيو هو (ڪلندي)، بس فرق اهوئي آهي. بنيادي فقط اهو آهي تہ هن ڇڙو بيت ۽ وائي لکي ۽ مون هر قسم جي صنف تي لکيو آهي. مون پنهنجي دور جي حالتن کان متاثر ٿي لکيو آهي؛ هُن پنهنجي دور جي حالتن کان متاثر ٿي لکيو آهي. مون تہ اهڙو شعر بہ لکيو آهي تہ ’آءٌ ڀٽائي ناهيان‘، جيڪو منهنجي تازي ڪتاب، ’جُهڙ نيٽان نہ لهي‘، ۾ آيل آهي. هُن جي پنهنجي ڳالھ هئي، منهنجي پنهنجي ڳالھ آهي. هُن جي شاعري پنهنجي دور جي آئينہ دار هئي، منهنجي پنهنجي دور جي آهي، هن جا ڪي بنيادي سچ هئا؛ ممڪن آهي تہ هن جا ڪيترائي بنيادي سچ منهنجي شاعريءَ ۾ بہ هجن؛ منهنجي پنهنجي بہ سمجھ آهي ۽ ڪيترا منهنجا بہ بنيادي سچ آهن. اها تہ اجائي ڳالھ آهي تہ ٽي- ايس ايليئٽ کان پڇجي تہ تو ۾ ۽ شيڪسپيئر ۾ ڪھڙو فرق آهي؟

سوال: تخليقي عمل وقت اوهان جي ڪيفيت ڪھڙي هوندي آهي؟

اياز: شاعري مون تي الهام وانگر ايندي آهي، مان جڏهن توکي ٻڌايو تہ ٽن مهينن ۾ مون ايترو لکيو آهي جيترو ڀٽائيءَ اڌ زندگيءَ ۾ لکيو هو، اهو بہ بيماريءَ جي حالت ۾، بستري تي سمهي ڪري، ۽ رات جو ٻين کان ڇهين بجي صبح تائين، اها اهڙي ڪيفيت هوندي آهي جنهن کي ماڻهو جنون سان ڀيٽ ڪري سگهي ٿو.

بهرحال شيخ اياز جي پيٽ نہ ڪرڻ جي تلقين ڪرڻ جي باوجود شاهہ سائينءَ کان پاڻ کي وڏو شاعر هجڻ جي دعوٰي ڪندي چيو تہ:

"تن مهينن ۾ مون ايترو لکيو آهي، جيترو پٺائيءَ پنهنجي اڌ زندگيءَ ۾ لکيو هو؛ اهو بہ بيماري جي حالت ۾ بستري تي سمهي ڪري ۽ رات جو ٻين کان ڇهين بجي صبح تائين".

گوبند مالهي، سهڻي رسالي جي اياز نمبر حصي ٢ ۾ پنهنجي مقالي ۾ صفحي ٢٧ تي تجزيو ڪندي لکي ٿو:

"اياز، سنڌ جي شاعر اعظم شاهہ لطيف جي آڏ پڪڙي ۽ هن کي سنڌ جي سجاڳيءَ جو سڪاني ۽ پنهنجو ساٿي بڻايو. هن شاهہ جيان بيت چيا، وايون چيون. شاهہ جا ويچار دهرايا ئي نہ، وقت جي تقاضا جا ترجمان بڻايا". (سهڻي، اياز نمبر ١-٣، ١٩٩١ع، ص ٢٧)

گوبند مالهي اڳتي لکي ٿو:

"اياز پاڻ اعتراف ڪيو آهي:

پرسان تنهنجي پٽ ڏٺي، جهلي بيٺس جهول،
ڏِنئہ بہ تي ٻول، سخي منهنجي ساهہ کي".

گوبند مالهي اڃا بہ اڳتي لکي ٿو تہ:

اياز شاهہ جي عظمت لاءِ عقيدتمندي بہ لاثاني انداز ۾ پيش ڪئي آهي:

مون وٽ مڙيوئي بيت، تو وٽ آهن آيتون.

گوبند مالهي وڌيڪ لکي ٿو تہ:

"هن لکيو بہ آهي تہ مان پٺائي ۽ درازيءَ جي روايت جو وارث آهيان".

ٻيڻ پوپٽي هيراننداڻي پنهنجي مقالي 'يگ ڪوي شيخ اياز' جي عنوان هيٺ سهڻيءَ جي مذڪوره نمبر جي صفحي ٣٠ تي لکي ٿي تہ:

"اياز شاهہ جي طرز تي، عام ماڻهن جي پسنديءَ موجب بيت ۽ وايون چيون آهن".

بهرحال شاهه سائينءَ جي ڪلا، نه فقط اڏڙوٽ عمر وارن، جوانن ۽ نوجوانن ۾ پر اڄ جي نئين ٽهيءَ جي شاعرن ۾ به اتساهه جاڳايو آهي، ان حقيقت کان انڪار ڪرڻ، شاهه لطيف کي عظيم ۽ سداحيات شاعر مڃڻ کان انڪار جي برابر آهي.

٦- شاهه صاحب سنڌي شاعريءَ ۾ نوان تجربا ڪيا، موضوعن ۽ مضمونن ۾ نواڻ آندي؛ نوان لفظ گهڙيا ۽ ٻوليءَ کي وسيع بڻايو. هن نه فقط ڪلاسيڪي ادب کي تحفظ ڏنو پر ڪلاسيڪي ادب واريءَ روايت ۾ تبديليون پڻ آنديون. هن سنڌي شاعريءَ ۾ جدت، نوان لاڙا آندا ۽ نيون ڏارائون ڏنيون. هن تصوف ۽ ويدانت جا اونها نڪتا، روحانيت جا ڳجها راز، وحدت الوجود جون ڳالهيون، الاهي عشق جا اونها احوال، سليس ۽ عام فهم ٻوليءَ ۾ بيان ڪيا. شاهه صاحب تمثيلن، علامتن، استعارن، ڪناين، تشبيهن ۽ اشارن ذريعي زندگيءَ جا مسئلا ۽ روز مره جون حقيقتون بيان ڪيون. شاهه صاحب سنڌي زبان کي به نئون روپ ڏنو. نئين صورت بخشي ۽ تمثيلنءَ علامتن جي مدد سان روحاني راز ۽ اخلاقي سبق سمجهايا. روح ۽ رب جي وچ ۾ قرب ۽ محبت جو ازلي لاڳاپو؛ رب پاڪ سان يڪرنگ ٿيڻ جا راز، انسان جون جبلتون، ڪيفيتون؛ حيوانن جون عادتون، پکي پکڻ، جيو جنتر، وڻن ٽڻن ۽ ٻوٽن؛ جبلن، ندين،واهن ۽ ڍنڍن، سج، چنڊ ڌرتي، آسمان ۽ تارا، انهيءَ يڪرنگيءَ جي علامت آهن، جنهن جو ذڪر پٽائيءَ، آسان زبان ۾ ڪيو آهي.

شاهه سائينءَ جي لغوي خصوصيتن، نون لفظن، اصطلاحن، ترڪيبن، چوٽين ۽ پهاڪن، سنڌي زبان جي جديد اسلوب، نون مضمونن، موضوعن، خيالن جي گوناگوني ۽ گهرائي، لفظي ۽ معنوي صنعتن، فطرت جي منظرن، نقشن ۽ چٽن؛ حسن بيان ۽ انداز بيان وارين سڀني خوبين تي لکڻ هن مقالي ۾ ممڪن نه آهي؛ مثال طور:

(i) وَرَ ۾ ڪونهي وَرُ، ڏيرن ور وڏو ڪيو.

(ii) جتن ڪر جتن جو، آيا کي ايندا.

انهن مصرعن ۾ 'وَرُ' ۽ 'جتن' لفظن جو تڪراري استعمال يا هيٺين مصرعن ۾:

(i) اچي آري ڄام جو وڻ وڻ منجهان واس.

(ii) چوڏس چنيسر ڄام ڏِھ ڏِھ منجهه ڏهڪار.

انهن مصرعن ۾ 'وڻ وڻ' ۽ 'ڏِھ ڏِھ' لفظن ۾ تڪراري استعمال، لسانيات جي ماهرن جو ڌيان ڇڪائين ٿا.

شاهه جي ڪلام جي اڀياس مان اهو پڻ معلوم ٿو ٿئي ته پتائي، سنڌي صوتيات جي اڀياس ۾ به وڏي سمجهه ۽ سگهه رکندو هو؛ مثال طور:

(i) هلندي هاڙهٽي گسان ڪينَ گسان.

اهڙيءَ طرح:

(i) آءٌ ڪين ڪَڙيان پيرَ، ڪ ڪڙهان ڪيچ ڏٿين لَءِ،

(ii) ڪَڙ پڻ پير سندان، ڪڙه پڻ ڪيچ ڏٿين لَءِ.

انهن مصرعن ۾ 'ڪَڙيان' ۽ 'ڪَڙهان'؛ 'ڪَڙ' ۽ 'ڪڙه' لفظن ۾ 'ڙ' ۽ 'ڙھ' صوتين جي استعمال سان شاهه سائينءَ علم صوتيات جي ڄاڻو هجڻ جو ثبوت ڏنو آهي.

اهڙيءَ طرح شاهه جي رسالي ۾ ڪم آندل ٻوليءَ جي اڀياس مان حاصل ڪيل نتيجن جي آڌار تي چئي سگهجي ٿو ته شاهه صاحب پنهنجي دور جي مروج ٻوليءَ جي وياڪرڻي، اصولن، صوتي، صوتياتي، صرفي، نحوي ساخت ۽ سٽاءَ کان سواءِ لفظي ۽ معنوي خوبين کان چڱي طرح واقف هو.

شاهه صاحب علم صرف جي به ڄاڻ رکندو هو، هن ڪيترين ئي اڳياڙين ۽ پڇاڙين ملائڻ سان هزارين نوان مرتب لفظ ٺاهيا ۽ اهڙي طرح مفرد لفظ ملائي مرڪب لفظ جوڙيا. هن نه فقط ديسي اڳياڙيون ۽ پڇاڙيون ملايون پر ڪيترين ئي عربي ۽ فارسي ترڪيبون پڻ ڪم آنديون. هن هزارن جي تعداد ۾ چوڻيون، پهاڪا ۽ نوان اصطلاح ڪم آندا. بهرحال ضرورت هن ڳالهه جي آهي ته شاهه جي وياڪرڻي صورت ۽ بناوتن تي تحقيق ڪئي وڃي.

متي جيڪي لفظ پيش ڪيا ويا آهن، تن کي ڪسوٽي بنائي، شاهه جي سر بلاول ۾، شاهه جي لغت، لغوي خزاني، صرفي ۽ نحوي بناوتن تي روشني وڌي ويئي آهي.

شاهه جي ٻوليءَ کي ٽن سو سالن کان وڌيڪ عرصو گذري چڪو آهي، ان ڪري سندس ڪلام ۾ ڪيترائي اهڙا لفظ به ملن ٿا جيڪي موجوده زماني ۾ ڪم نٿا اچن، پر ان هوندي به شاهه جو ڪلام، موجوده سنڌ جي حالتن جي عڪاسي ٿو ڪري؛ موجوده عوام جي دلين جي جذبن، اُمنگن ۽ ڪيفيتن جي عڪاسي ٿو ڪري؛ مثال طور:

(i) جني ڏاند نه ٻج، تني تنهن جو آسرو،
پوءِ اُپارين سج، پهرين ڏين اُنهي کي.

۷- سر بلاول ۾ به شاهه انهن سڀني خوبين جو مظاهرو ڪيو آهي، هن سر ۾ به لطيف سائينءَ، پنهنجي عام فهم ٻوليءَ جي مدد سان اَج جي انسان جي جبلتن، جذبن ۽ ڪيفيتن جو اظهار ڪيو آهي؛ مثال طور:

(i) اَبَڙو، وَڏَوَڙو، سُوَڙو، سمو سونهَ سِين،
ته در س اچن، ڪنڌ نه ڪڏي ڪَڃَ ڏٿي.

(ii) سَرَٽين جي سَکَ لَءِ، سامَ ڪنئي سردار،
جي آيون ابڙي جي آڏار، سي سوُنگ نه ڏينديون سومريون.

(iii) سما تو سِرِ ڇَٽُ، نه ته پاڳارا پُڙس ٿِئا،
جن جيهائي پَٽُ، تن تيهائي ٻِڪئا.

متي چيو ويو آهي ته ڀٽائيءَ پنهنجن خيالن جو اظهار، پنهنجن مضمونن جي بيان ۽ وضاحت توڙي سندس عوام جي آسانيءَ لاءِ انيڪ نوان لفظ، اصطلاح، چوٽيون ۽ پهاڪا ڪم آندا ته جيئن عام ۽ ٿوري سمجهه ۽ سوچ رکڻ وارو ماڻهو به سندس تشبيهن، استعارن، اشارن ۽ ڪناين کي آساني سان سمجهي سگهي.

شاهه جي ڪلام جي وياڪرڻي جائزي کي علم صرف، علم نحو جو اڀياس يا صرفي ۽ نحوي بناوتن جو جائزو يا وياڪرڻي اڀياس ڪوٺڻ مناسب ٿيندو. هن ڏس ۾ مفرد يا ابتدائي لفظن، ثانوي لفظن ۽

أنهن جي قسمن، مرتب ۽ مرڪن لفظن، جي ڄنڊ ڄاڻ اهم موضوع آهي. اهڙن لفظن جي ڄاڻ جي اصولن، ترڪيبن جي روپن ڪي اهڙين صورت ۾ وَڏَ ڪَٽَ يا ڄنڊڄاڻ سڏيو ويو آهي. اهي اهڙيون خوبيون آهن جن تي باقاعدي، هڪ رٿا تحت تحقيق ڪرڻ جي ضرورت آهي.

سنڌي ٻوليءَ جي وياڪرڻين، علم اللسان جي اصولن ڪي آڏو رکي سنڌي ٻوليءَ جي صوتياتي، صرفي، نحوي سٽائن لاءِ ڪي اصول جوڙيا آهن، حالانڪ سنڌي ٻولي ٻه سنڌ جي ماڻهن جي پيدائش سان گڏ وجود ۾ آئي آهي ۽ ڳالهائبي رهي آهي، جنهن جي اصولن کي ڪنهن ماهر ويهي ڪونہ ٺاهيو اهي، پر اهي اصول ٻوليءَ سان گڏ نهندا ويا، پر علم اللسان جي ماهرن اهي اصول لکي وياڪرڻ جوڙيا ۽ انهن جي ڄنڊڄاڻ ڪئي. انهن ڳالهين جي تفصيلي جائزي لاءِ هن مقالي ۾ پاڻ کي سر بلاول تائين محدود رکيو.

۸- ماهرن صوت ۽ صوتيہ، صرف ۽ صرفيہ جي تعارف ڪان پوءِ لفظن، آزاد صورتن، پروس يا پابند صورتن جي ذڪر ڪرڻ ڪان پوءِ، لفظن جا قسم بيان ڪيا آهن: اُهي آهن:

ابتدائي يعني مفرد لفظ ۽ ثانوي لفظ، ماهرن ثانوي لفظن کي اڳتي مرتب ۽ مرڪب لفظن جي قسمن ۾ ورهايو آهي. شاهہ جي سر بلاول ۾ بہ لفظن جي انهن قسمن جا ڪئين مثال ملن ٿا. هيٺ اهڙن لفظن جا مثال ڏنا وڃن ٿا، جيڪي شاهہ صاحب پاڻ ٺاهيا آهن يعني اهي نوان لفظ آهن: مثال طور:

(الف) مرڪب لفظ:

شاهہ صاحب ڪي ٻہ ٻہ يا ٻن ڪان وڌيڪ مفرد لفظ ملائي مرڪب لفظ ٺاهيا: مثال طور:

لفظ	مثال
(i) راڄَ راهو= راڄ سان رهائيندڙ (اڳتي پيچ گهڙ کبي تہ راهو بہ مشتق لفظ آهي)	ڏيندءِ لَکَ لطيف چي، راڄَ راهُوءَ جي رس.

(ii) ڪَڇَ ڏٽي =	تو در سڀ اچن، ڪنڌ نه ڪڏي ڪڇ ڏٽي.
(iii) گنگاجر راءِ = (هي لفظ به ٻج گهڙ جهڙو آهي)	پيئي ٻن پاتار ۾ جت ڳڙهه گنگاجر راءِ.
(iv) هالارَ ڏٽي = هالار جبل جو سردار	سَرٽين ڏيي سڪ، هَڪَلَ سين هالارَ ڏٽي.
(v) ڏنگر راءِ =	ٻين مِڙني ڏنيون، پر ڏئي نه ڏنگر راءِ.
(vi) اَتَ پيرُ = قاصد	سومِرن سامَ ڪنئي، ابڙي ڪئو اَت پيرُ.
(vii) ٻَرَجَهلو = مددگار	اَبڙو اڳاهن ۾، ٻَرَجَهلو باري.
(viii) وَڏَ وڙو = وڏي شان وارو	ابڙو وڏوڙو، سُوَڙو، سمونه سِين.
(ix) مَنَه مَني = ٻرجهلو	مَنَه مُني جکرو، طاماعن تاري.
(x) مديني موچار =	مون ڪي سڪ سيد جئي، آهي مديني موچار.
(xi) جَسَ ڪرو =	جکرو جَسَ ڪرو، ٻيا مڙيهي مکهه.
(xii) سونَ سُنگَ =	اڏمِئو اچ ته وسندو، سونَ سُنگَ.
(xiii) ٻَرڪندين=ڏورانهن ڏيهن ۾	راهو تُهجي ريت ٻَرڪندين ٻَدَري.
(xiv) خُشبوءِ =	خاوند ڏي خُشبوءِ ته سُرَهو ٿئان سپرين.
(xv) بدبوءِ =	وِڳندوري آئيو، بدوسين بدبوءِ.

(ب) مرتب لفظ:

ٻٽ ڏٽي مفرد لفظن جي پويان/ اڳيان، اڳياڙيون يا پڇاڙيون يعني ٻَرَ وَس يا پابند صورتون ملائي، ڪيترائي نوان مرتب لفظ ٺاهيا آهن. هت سر بلاول مان مثال ڏبا:

(1) اڪياڙين ملائڻ سان ٺهيل مرتب لفظ: مثال

(i) آنَ ڏِنن = ڏارين زالن (آنَ + ڏِنن)	آنَ ڏِنن آڏو قري، ڏِني ڏي ڪِئاءُ.
(ii) سُوَڙو = چڱي وڙ وارو (سُ + وڙو)	ابڙو وَڏ وَڙو، سُوَڙو، سمو سونه سپِن.
(وڙو لفظ به مرتب صورت آهي)	
(iii) آپار (آ + پار)	
(iv) نڪارَ (نِ + ڪار)	آئرَ اوڏي ٺئان، نهي ڪَيَس نڪار.
(v) نالائق (نا + لائق)	جن تو اچي ڪا، نالائق نوازيا.
(vi) سُهاڳ (سُ + ياڳ)	سمي جي سُهاڳ جي ڪَهين نه پوي ڪَلَ.
(vii) اَجور = بي پشت و پناهه (آ + جور)	پيچي سي پاري، جي عاجز اَجورَن ۾.

(۲) پڇاڙين ملائڻ سان ٺهيل مرتب لفظ:

(i) چاٺهار (چاٺڻ + هار)	جيڪي وَهي وجودَ ۾ سو چاٺين چاٺهار.
(ii) آسائوَ = آس رکندڙ (آس + آئوَ)	جي تون آسائوَ آئين ته ونءُ جکري لائي.
(iii) پيتِر = گهڻَ ڪائو (پيٺُ + رُ)	سونهاري سيد ڏَهَ، پيٺُر پِنڌ پئو.

(ت) اسم فاعل:

شاهه صاحب جي هن سرَ ۾ ڪيترائي اهڙا لفظ به موجود آهن جيڪي اسم فاعل طور ڪم اچن ٿا، مثلاً:

ڏاتو	اسم فاعل
رَهَ	راهو
طمعِ	طاماعو
آس	آسائو

بار	باري
تار	تاري

سنڌي ٻوليءَ جو اڀياس' ڪتاب ۾، شاهه سائينءَ جي سر ڪلياڻ جي نحوي بناوتن مان، اسمن، ضميرن ۽ فعلن جي حالتن مطابق، گردانن جي باري ۾ ڪن نقطن تي روشني وڌي ويئي آهي. مذڪور ڪتاب جي صفحي ١٣٦ کان ١٣٩ تائين حالتن موجب، گردانن جو ذڪر ڪيو ويو آهي؛ انهن صفحن ۾ ڄاڻايل آهي تہ:

"شاهه جي ڪلام ۾ نحوي بناوتون، اڄ جي ٻوليءَ وارين نحوي بناوتن کان ڪجهہ مختلف آهن جديد لسانيات موجب ڪنهن بہ ٻوليءَ ۾ حالتن جا فقط ٽي روپ ملن ٿا؛ اهي آهن: حالت فاعلي، حالت تغيري (Oblique case) ۽ حالت ندا، پر انهن جا عام فهم نالا آهن: حالت فاعلي، حالت مفعولي ۽ حالت جري.

(ث) حالت اپادان:

سنڌي زبان جي معياري لهجي موجب حالت اپادان جي ڦيري لاءِ، اسم، ضمير يا ظرف جي پويان، 'مان'، ڪان 'سان' حرف ملايا ويندا آهن ۽ اُترادي لهجي ۾ 'مان' جي بدران 'مَئون' ۽ 'ڪان' جي بدران 'ڪئون' ملائبا آهن. لاڙي لهجي ۾ 'مان ۽ 'ڪان' حرف جرن جي بدران 'آ' يا 'آن' ملايو ويندو آهي. لطيف جي رسالي ۾، 'حالت اپادان' جو استعمال لاڙي لهجي وارو آهي. سر بلاول ۾ حالت اپادان جا هيٺيان مثال ملن ٿا:

حالت ڏيکاريندڙ صورتون	مثال
(i) واتا/ واتان: وات مان	مَضمَضهٔ واتا، وِجُهہ تہ ڏيئي وات ۾.
(ii) گهرا/ گهران: گهر مان، گهر ڪان	ڪڍي گهل گهرا، صلح ڪر سلطان سين.
(iii) درا/ دران: در ڪان در تان	تہ تون تہ درا، ڏيهاڙي ڏانءُ لهين.

(iv) طهُورا/ طهُوران: طهور مان	پي ٿو طهورا، واڻ اورانگهي اوريان.
(v) وِچا/ وِچان: وچ مان	وچا جي وصال ڪي سي سپ اَجورا.
(vi) حضورا/ حضوران: حضور مان، حضور ڪان.	حاصل حضورا، سمي جي سپ ٿئي.
(vii) ماڳا/ ماڳان: ماڳ تان	متي ته ماڳا، اصل هُئي ايتري.
(viii) هتا/ هتان: هت مان	هتا جادم جڪري وَئي وِچ ۾ پوءِ.
(ix) پِيَنئا/پِيَنئان: پين ڪان	سمو سوائي پهون پِنئان اڳرو.
(x) ننيڻا/ ننيڻان: نندي مان	ننيڻا نفعو ناه ڪو وڏِيَ ۾ وساري.

(ج) –

(١) لاڙي لهجي ۾ 'سان' حرف کي سين جي روپ ۾ استعمال ڪيو آهي. اسمن ۽ صفتن جي حالت ۾ 'سان' صورت حذف ٿي ويندي آهي، اُن جو استعمال، 'اين' ٿي ويندو آهي. البت ضميرن جي حالت ۾ 'سان' حرف جر بدلجي 'سين' جو روپ وٺندو آهي. هڪ اڌ مثال اهڙا بہ آهن جن ۾ اسم خاص جي حالت ۾ 'سين' ڪم آندل آهي، جيئن سلطان سين. مثال طور:

معياري لهجو	لاڙي لهجو	شاهہ جو استعمال
(i) ڪنن ڪان/مان/سان	ڪنين	(i) جڪرا جيين شال ته جو ڪنين مدو نہ سٺان. (ii) اکين سوئي اوڙڪئو، جو ڪنين سور ڪَرن.
(ii) هٿن ڪان/هٿن مان	هٿين	
(iii) مُرسلن ڪان	مرسلين	
(iv) پرڪندن ڪان/ مان	پرڪندين	راهو ته جي ريت، پرڪندين پَڌري.
(v) چارڻن کي	چارڻين	سمي ساماڻي چنتا لٿي چارڻين.
(vi) سلطان سان	سلطان سين	ڪدي گهل گهرا. صلح ڪر سلطان سين

(٢) ٻئائيءَ سر بلاول ۾ حرف جر جي هڪ اهڙي صورت به ڪم آندي آهي جيڪا 'آڻ' ٻڄاڙيءَ جي مدد سان نمايان ڪئي ويئي آهي؛ جيئن 'لاڏاڻ' لفظ ۾ 'آڻ' جنهن جي معنيٰ آهي 'سان'؛ لاڏاڻ لفظ جي معنيٰ آهي 'لاڏ ڪوڏ سان' يا پيار سان، 'پيار مان'. هيءَ صورت توجهه طلب آهي؛ لطيف فرمائي ٿو؛

لفظ	مثال
لاڏاڻ	پلي جي لاڏاڻ سپ لنگهيندا لکيون.

(٣) حالت جري:

سنڌي زبان ۾، حالت جريءَ جا گردان 'ڪي'، 'تي' ۽ 'سان' حرف جرن جي استعمال سان ٺهندا آهن. اسمن، ضميرن، صفتن جا گردان انهن حرف جرن جي مدد سان ٺهن ٿا پر شاهه جي رسالي ۾ جيڪي مثال ملن ٿا انهن ۾ 'ڪي'، 'تي' ۽ 'سان' حرف جر گم آهن، يعني گردانن يا ڦيرن جي صورتن ۾ اهي حرف جر گم ٿي ويندا آهن ۽ انهن جي بدران ڇوٽا سر 'آ' يا 'اِ'، اعرابن طور ڪم آٿبا آهن؛ مثال طور:

حرف جرن جا مثال	ڪيفيت	شاهه جا بيت
(i) تو سِرِ ڇٽ= تنهنجي سِرَ تي ڇٽ	'تي' گم آهي	سما تو سِرِ ڇٽُ، نه ته پاڳارا پُرس پئا.
(ii) آڻَ ڏِنِن= آڻَ ڏنن ڪي	'ڪي' گم آهي	آڻَ ڏِنِنِ آڏو ڦري، ڏني ڏئي ڪئاءِ.
(iii) تَنِ= تن ڪي	'ڪي' گم آهي	سمو تَنِ سَڏَ ڪري، جن تي وڏو وير.
(iv) ساٽِيڙنِ= ساٽين ڪي	'ڪي' گم آهي	پڙَ ۾ اُڀو پاڻ ساٽِيڙنِ سَڏَ ڪري.
(v) اَمرَ اوڏي= اَمرَ ڪي	'ڪي' گم آهي	اَمرَ اوڏي ٿئان نِهي ڪَيَس نڪار.

(د) حالت اضافت:

سنڌي زبان ۾فارسي زبان جي اثر جي ڪري زير اضافت جو استعمال عام آهي، يعني زير اضافت واري ترڪيب. فارسي زبان جي اثر جي ڪري سنڌيءَ ۾ رائج ٿي پر سنڌي زبان ۾ توجهه طلب نقطو 'زبر اضافت' بہ آهي. هن ترڪيتب يعني 'زبر اضافت' جا مثال، سنڌي ٻوليءَ جو اڀياس ڪتاب ۾ صفحي ۱۳۸ ۽ ۱۳۹ تي ڏنا ويا آهن. زبر اضافت جا مثال، سر بلاول ۾ بہ ملن ٿا، مثال طور:

(i) راڄَ راهو يعني راڄ جو راهو = راڄ جو رکپال
(ii) هالارَ ڏٺي يعني هالارجو ڏٺي
(iii) ڏنگرَ راءِ يعني ڏنگر علائقي جو حاڪم
(iv) اٽَ پيرُ يعني اٽ جو پير
(v) سانوڻ ميه يعني سانوڻ جي موسم جي برسات
سجڻ سانوڻ ميه جان، رُجون ٿو ريلي.
(vi) سونَ سُنگَ يعني سونَ جي دہلي
اڏَ مُئو اڄ تہ وسندو سونَ سُنگَ

حالت اضافت جا ڪجهہ مثال هي آهن:

(i) سونهن سيڻ= سيڻي جي سونهن شاهہ جو بيت
ابڙو وڏ وڙو سُوَڙو سمو سونه سيڻِ

(ذ) ضمير متصل جو استعمال:

(۱) ضمير متصل يا ضميري پڇاڙيون، سنڌي زبان جي اهم خوبين ۾ شمار ٿين ٿيون. هر اديب ۽ شاعر،انهن جو استعمال ضرور ڪيو آهي. شاهہ جو ڪلام بہ هن قسم جي نحوي بناوتن سان ڀريل آهي، سُر بلا ِل ۾ ڀڻ ضمير متصل واري ترڪيب جا گهڻائي مثال ملن ٿا، جيئن:

معياري لهجو	لاڙي لهجو	شاهہ جا بيت
(i) لاهين	لاهيڻ=تون لاهين	متان ٿورو لاهيڻ مجوسي مٿاءِ.
(ii) وڃائين	وڃائيڻ=تون وڃائين متان وڙ	وڃائيڻ ڪه ٻي در ليلائي.

(ر) فعل جي حالت

شاهه صاحب امر استقبال جي گردان جي حالت ۾ ڪي اهڙيون صورتون ڪم آنديون جيڪي فقط 'ڪڇي' يا 'ٿري' لهجي ۾ استعمال ٿينديون آهن؛ مثال طور:

معياري صورت	ڪڇي / ٿري لهجو
لنگهندا	لنگهيندا

شاهه جو ٻيو مثال آهي: 'اڇيج'؛ جيئن:

(i) علي شاهه اڇيج تون، ته ڪافر تي ڪاهي.

(ii) مجوسي ماري، اڪبر ڏي اڇيج.

انهن مثالن ۾ 'اڇيج'، امر استقبال جو فعل متعدي مجهول روپ آهي؛ جيئن:

ڌاتو	فعل متعدي مجهول جي علامت	صورت	شاهه جو مثال
لک	-اِج	لکج	لکيج
اڇ	-اِج	اڇج	اڇيج

'اڇج' جي بدران 'اڇيج' ۽ اهڙيون ٻيون صورتون سنڌي زبان ۾ مؤدبانه (Honorific form) انداز گفتگو ۾ شمار ڪيون وينديون آهن، لاڙي لهجي ۾ 'اڇيج'، 'اڇيجا' ۽ 'اڇجا' جو استعمال، مؤدبانه انداز گفتگو مطابق ٿيندو آهي؛ جيئن:

ڌاتو	ضمير حاضر واحد: معياري لهجو	ضمير حاضر واحد: لاڙي لهجو	ضمير حاضر جمع: معياري لهجو	ضمير حاضر جمع: لاڙي لهجو
اڇ	اَڇج	اَڇيج	اڇجو	اڇيجا/اڇجا

(ز) اسم عطفيه ۾ استعمال:

شاهه جي هن سر ۾ فعل جي اسم عطفيه (ماضي معطوفي)واري صورت جا به ڪيئي مثال ملن ٿا؛ جيئن:

فعل عطفيه واري صورت	شاهه جو مثال
آروڙ جي اُٿيو	آروڙجي اُٿيو. ديمن وڌائين ڏڪَ.

(س) زمان مضارع:

شاهہ جي رسالي ۾ زمان مضارع جي حالت ۾ فعل جي، ضمير غائب واحد جي ترڪيب بہ لاڙي لهجي واري آهي، جيڪا معياري لهجي کان بلڪل مختلف آهي، مثال طور:

ضمير	فعلي صورت		شاهہ جا مثال
ضمير غائب	معياري	لاڙي	
واحد ۾ قيد	لهجو	لهجو	
پوي	پوي	پوءِ	هتــا جــادم جکري وئي وج م پوءِ.
چوي	چوي	چوءِ	وينو اينءَ چوءِ، تہ پيرا پاسي نہ ٿئان.

(ش) ضميرن جو اڀياس:

شاهہ جي سر بلاول ۾ ڀين ضميرن کان سواءِ ضمير موصول، ضمير جواب موصول، ضمير مبهم ۽ ضمير استفهام جي استعمال جا ڪي مثال هيٺ ڏجن ٿا:

(i) ضمير موصول ۽ جواب موصول جا مثال:

ضمير موصول ۽ جواب موصول		شاهہ جا بيت
جي	۽ سي	جي لڏئا تي لينگهن ۾، ســالن ۾ ســئي.
جو	۽ سو	اکين سوئي اوڙکئو، جو ڪنين سومِ ڪَرَن.
جو	۽ ته	حو چليون پسي نہ چِڪئو تِه واکاٹئو وِڪَ
جنهن	۽ تنهن (جه ۽ ته)	ڪوه نہ جُهاريين جکرو جه ڏيهہ دَيا ڏيئي.
		تہ تـون تِـه درا، ڏيهـــــــاڙي ڏانَ لـهين.

(ii) ضمير مبهم:

ضمير	شاهہ جا مثال
ڪيرُ	تو ري پٹو ڪيرُ، سَرَٹين جا سونا سَهي.
ڪيرَ	لطف تو رِيَ لطيف چي، ڪندا پيـا ڪيـرَ.
ڪهين	ڪَهِين ڪِينَ هِمَتِئو ڪانَ جهليندو ڪيرُ؟

(ص) ضمير استفهام:

لاڙي لهجي ۾ 'ڇو' جي بدران 'ڪو' لفظ ڪم آڻين، جو اصل ۾ 'ڪوه' آهي پر هن لفظ ۾ ٻه 'ه' حذف ڪن. شاهه سائينءَ به اهائي صورت ڪم آندي آهي؛ جيئن:

معياري لهجو	لاڙي لهجو	شاهه جا مثال
ڇو	ڪوهه/ڪو	ڪوه نه جُهاريين جکرو جه ڏيهه ڏيا ڏيئي.

(ض)

شاهه صاحب 'تون' ضمير حاضر واحد جي حالت اضافت جي گردان جي وقت أهائي صورت ڪم آندي آهي، جيڪا لاڙ ۾ ڪم ايندي آهي؛ مثال طور:

معياري لهجو	لاڙي لهجو	شاهه جو استعمال
تون جو/ تُنهنجو	تو جو /تُه جو	(i) آهي مثل ميهَ جي سخي تُهجي سارَ. (ii) جَهرَ تُهجي جهپٽا هزاري حاتم. (iii) جکرا جيين شال تُه جو ڪنين مدو مَ سٽان.

(ط) صوتياتي مطالعو:

شاهه صاحب جو ڪلام صوتياتي اڀياس جي لحاظ کان به ڏاڍو دلچسپ آهي. سربلاول ۾ به صوتياتي اڀياس لاءِ سٺا مثال موجود آهن؛ مثال طور:

(١) لاڙي لهجي ۾ هه اسم جي پٺيان پد تي گهٽو ڪري 'آ' سر ڪم آڻبو آهي جيئن: ڇوڪَرو، پولَڙو ۽ ٻَڪَريَ وغيره. سر بلاول ۾ اهڙا ڪئين مثال ملن ٿا؛ جيئن:

معياري صورت	لاڙي صورت	ڪيفيت	شاهه جا مثال
(i) هِڪڙو	هيڪَڙو	'ڪ' تي زبر	پٺي در ڪهين مَ وڃ ري هاشمي هيڪڙي.
(ii) آٻڙو	آٻَڙو		آبَڙو، وَڏَ وَڙو، سُوَڙو، سمو سونه سين.

(۲) ’وسرگ‘ آواز کي ”اوسرگ‘ کري اُچارڻ جي عادت لاڙي لهجي جي خاص خصُوصيت آهي. شاهه صاحب ۾ به اهائي ’اوسرگ‘ خصوصيت ملي ٿي؛ جيئن:

معياري اُچار	لاڙي اُچار	شاهه جا مثال
(i) ڪالهه	ڪال	جنءَ تو اچي ڪال نالائق نوازئا.
(ii) ڳالهائي	ڳالائي	ڪوڙين لاهي ڪَسجي ڳالائي ڳاٺ ڪٺي. ڳـهَڻ ڳـالائي، مُـهَنَ سـبِ ملهـائيـا.
(iii) آهين	آئِين	جي تون آسائو آئِيين ته وَنءُ جکري لائي.

(۳) سُرَ کي حذف ڪرڻ:

لاڙي لهجي ۾، ٻن پدن واري لفظن جي ٻئي پد ۾ جڏهن ’اي‘ سُر ايندو آهي، تڏهن لاڙي اُچار موجب پهرئين پد وارو سُر حذف ٿي ويندو آهي، جيئن ’ٻئي‘ بدران لاڙن ۾ ’ٻِي‘ اُچارين ۽ ’ٺين‘ بدران ’ٺي‘ يا ’ٺيِن‘ چون. شاهه لطيف به اِهو اُچار ڪم آندو آهي؛ مثال طور:

لفظ	لاڙي اُچار	شاهه جو مثال
ٻئي	ٻِي	مـتـان وَڙُ وجـائيِن ڪه ٻِي در لِـيـلائي.

(ظ) ظرف جو استعمال:

(i) شاهه صاحب ظرف جو استعمال به لاڙي لهجي وارو ڪيو آهي؛ مثال طور:

معياري لهجو	لاڙي لهجو	شاهه جا مثال
جِتان	جتّا/جتان	جـتـان ڏنا پيـر، جـتـان ڏنـائين.
مهند	مهد	هت ٻڻ تُهجو تڪيو مهد ٻڻ تونهين ماگ.

(ii) ڏيهاڙي لفظ جا ڏارڏار اُچار:

شاهه صاحب ڏيهاڙي لفظ جا اُچار ’ڏيهاڙي‘ ۽ ’ڏيهائي‘ ڪيا آهن؛ جيئن:

- تـه تـون تـه درا ڏيـهــــــاڙي خلڪ لهين.
- مـــــتي وِلَهَن وَر. ڏيـهـــــائي ڏاتار جي.

(iii) ظرف نفي جو استعمال:

لاڙي لهجي ۾ 'م' ظرف نفيءَ طور بہ ڪم ايندو آهي ۽ اها فقط لاڙي لهجي جي خوبي آهي. شاهہ صاحب جي ڪلام 'م' ظرف نفيءَ جو استعمال گهٽو آهي: جيئن:

- متا جادم جڪري وَئِيَ وچ مَ پوءِ.
- ننديئا نفعو ناهِ ڪو وڏِيَ مَ وساري.
- ٻئي در ڪهين مَ وڃ ري هاشمِيَ هيڪڙي.

(ع) ڪڇي لهجي ۽ هندي ٻوليءَ جا ڪي لفظ:

شاهہ صاحب سر بلاول ۾ ڪي ڪڇي لهجي جون وياڪرڻي صورتون بہ ڪم آنديون آهن: مثال طور:

ڪڇي لفظ	شاهہ جو مثال
(i) اوڙڪيون	اڪين سوئي اوڙڪئوجو ڪنين سرم ڪَرَن.
(ii) مرسلين	مهڙ مڙني مرسلين سرس سندس شان.
(iii) اوڊر ۽ اوڊڪو	تون اوڊر تون اوڊڪو تون اجهو تون آڳ.
هندي لفظ	شاهہ جو مثال
جاءِ	ڇڏي حيلا هنذ جا، انهي جڪري پاسي جاءِ.

(غ) اصطلاح:

شاهہ سائين سر بلاول ۾ ڏارڏارمصرعن ۾ ڪيترائي نوان اصطلاح ڪم آندا آهن: جيئن:

آروڙ جي اچڻ =
امر اوڏو ٿيڻ =
اجهي اچڻ = سهاري ۾ هجڻ
آڏو ڦرڻ =
آرڻ ٻڌڻ =
آڏر ڏيڻ =
ٻانهن آڇڻ = مدد آڇڻ

پيرموڙڻ =
پال ڪرڻ =
تار ڪرڻ = ٻري ڇڏڻ
پت چڙهڻ = ياد اچڻ
چنتا لهڻ =
در وڃڻ =
ڏَڪَ ڏڪڻ =

ڏاڻ لهڻ =	گهوڙي چڙهڻ =
رُجون ريلڻ	گهوڙي چاڙهڻ =
سينو ساهڻ = وڙهڻ، جهيڙو ڪرڻ	لڪ لنگهائڻ =
سوٽا سهڻ =	ليڪو لهرائڻ =
ساءُ اچڻ =	مڇون موڙڻ =
سام ڪٽڻ	مدو سٽڻ =
ڪَرَ لهڻ = خبر لهڻ	نالائق نوازڻ =
ڪس لاهڻ =	نباهي نيئڻ =
ڪنڌ ڪيڻ =	واتا ڏرڻ =
ڪل پوڻ =	واڳون ورائڻ =
رُڪ هڻڻ =	وٽيءَ وچ پوڻ=رنڊڪ پوڻ
ڪڙ اکٽڻ =	هٿ جهلڻ =
ڳاٽ ڪٽڻ =	

(ف) متضاد لفظن جو استعمال:

متضاد لفظ	شاهه جا بيت
ڏک : سُک	لتا ڏک، سک ٿئا، ٿي وڌائي ويرَ.
هٿ : هُٿ	
اصغر : اڪبر	
ننڍو : وڏو	

(ق) عدد واحد ۽ جمع جي صورتن جا مثال:

شاهه صاحب، سنڌي وياڪرڻ جي علم صرف جي قيرن کان بہ چڱي طرح واقف هو. هن سندس ڪلام ۾ علم صرف جا سڀ قانون مثالن ذريعي پيش ڪيا آهن؛ مثال طور عدد واحد ۾ عدد جمع جي قانونن لاءِ هيٺين صورتن جا مثال ڏجن ٿا:

(i) اهي مؤنث اسم جن جي آخر ۾ 'آ' اعراب ڪم ايندي آهي. اهڙن واحد مؤنث اسمن جي جمع صورت بنائڻ لاءِ 'آ' کي 'اون' ۾ تبديل ڪبو آهي: مثال طور:

واحد	جمع	شاهه جا مثال
واڳَ	واڳون	موٽ مُهجا سپرين! واڳون وَرائي.
هَڪَلَ	هَڪلون	سِرڻين، ڏيي سُڪ هَڪل سين هالار ڏئي.

(ii) اهي مؤنث اسم جن جي آخر ۾ 'اِ' اعراب هوندي آهي، اهڙن مؤنث اسمن جي صورتن ۾ 'اِ' کي 'يون' پڇاڙيءَ ۾ بدلايو ويندو آهي؛ مثال طور؛

واحد	جمع	شاهه جا مثال
پيرِ	پيريون	پيريون پيري پڇ، هوءَ جي منجهان پوريون.

(iii) اهي مؤنث اسم/ صفتي صورتون جن جي آخر ۾ 'اِي' پڇاڙي هوندي آهي، انهن جي جمع صورت ٺاهڻ لاءِ 'اِي' 'يُون' ۾ بدلائبو آهي؛ مثال طور؛

واحد	جمع	شاهه جا مثال
پوري	پوريون	پيريون پيري پڇ، هوءَ جي منجهان پوريون.
چلي	چليون	جو چَليون پَسي نه چَڪيون ته واڪاڻو وِڪ.

اهڙيءَ طرح مذڪر اسمن جي به واحد جمع صورتن جا مثال شاهه جي ڪلام ۾ ملن ٿا؛ مثال طور؛

(i) اهي واحد مذڪر اسم جن جي آخر ۾ 'او' پڇاڙي هوندي آهي، اُن جي جمع صورت بڻائڻ لاءِ 'او" کي 'آ' پڇاڙيءَ ۾ بدلايو ويندو آهي؛ جيئن؛

واحد	جمع	شاهه جا مثال
وِلهو	وِلها	وِلَها جَهين وَهيان ڪِئا ڀاڳ تهين جي پس.
ڀاڳارو	ڀاڳارا }	سما تو سِرِ ڇَٽُ نه ته ڀاڳارا پُرس ڀئا.
ڀيو	ڀيا }	
موزو	موزا	ڇڏي نه موزو لڳس آرَ عطار سين.

(ii) اهي مذڪر اسم ۽ صفتون، جن جي آخر ۾ 'اُ' اعراب هوندي آهي انهن جي جمع صورت بنائڻ لاءِ 'اُ' کي 'آ' اعراب ۾ بدلايو ويندو آهي؛ جيئن شاهه جي سُرَ بلاول ۾؛

واحد	جمع	شاهہ جا مثال
ڇَٽُ	ڇَٽَ	سما تو سِرِ ڇَٽَ نہ تہ پاڳارا پُرس ٻئا.
پَٽُ	” پَٽَ	جن جيهائي پَٽَ تن تِهائي ٻِڪئا.
سَڪُ	سَڪَ	سِرِٽين ڏيي سَڪَ هَڪَلَ سين هالارَ ڏٽي.

(ڪ) انوکيون وياڪرڻي صورتون:

١- پٽائيءَ ڪي اهڙيون وياڪرڻي ترڪيبون بہ ڪم آنديون آهن جن جا مثال روز مره واريءَ ٻوليءَ ۾ تہ ملن ٿا پر سنڌي وياڪرڻن ۾ انهن جي باري ۾ ڪا بہ معلومات نٿي ملي. ’سنڌي ٻوليءَ جو ايياس ڪتاب‘ ۾ صفحي ١٢٩ تي، شاهہ سائينءَ جي سُر ڪلياڻ مان ڪي مثال ڏيئي اهڙين ’وياڪرڻي صورتن‘ يا ’ترڪيبن‘ کي ’اسم ظرفيہ‘ جو عنوان ڏنو ويو آهي؛ مثال طور:

(i) پيتي جہ پاسي تئي منجها، رڳن روح،

هن مصرع ۾ ’پيتي‘ جي معنيٰ آهي ’پيئڻ کان پوءِ‘.

(ii) سِرَ ڏني سِٽَ جُڙي، تہ عاشق ايءَ اچن.

هن مصرع ۾ ’ڏني‘ لفظ جي معنيٰ آهي ’ڏيڻ کان پوءِ‘ سر بلاول ۾ بہ شاهہ سائينءَ اهڙين صورتن ۽ ترڪيبن کي ڪم آندو آهي؛ مثال طور:

لفظ	شاهہ جو استعمال
ڏني = ڏسڻ کان پوءِ	اَڻ ڏِٺِن آڏو قري، ڏٺي ڏٺي ڪئاءِ.
	پيا در وسريام ڏٺي جادم جڪري.
	مَرُڪڻ اکڙين تو ڏٺي مون تئي.
پڇي = جن جي پُڇا ڪري	پڇي سي پاري، جي عاجز آجورن ۾.
ايندي = اچڻ جي ڪري	ايندي لٿي اَج، پيرِ پريندي نَرئا.

٢- امر جون انوکيون صورتون:

شاهہ صاحب حاصل مصدر ’وڃڻ‘ جي امري صورت ’وڃ‘ جون هيٺيون صورتون پنهنجي ڪلام ۾ ڪم آنديون آهن:

وَانءِ پي مَ طَهُورا. وانءِ اورانگهي اوريان.

وَڻءُ جي تون آســائوَ آئِين تـ وڻءُ جڪري لائي.

(ڪ) سندو حرف اضافت جو استعمال:

شاهہ صاحب 'سندو' جو استعمال ظرف وانگر ڪيو آهي؛ مثال طور:

اســـورُ سندو آســـرو وِڳند ڪي وڏو.

(ڳ) ڪيڪار، پليڪار ۽ آجيان جا لفظ:

شاهہ سائينءَ سر بلاول ۾، ڪيڪار پليڪار جو مؤدبانہ انداز جو هڪ نمونو پڻ ڪم آندو آهي، جيڪو سنڌ ۾ اڄ بہ عام آهي. مثال طور سنڌيءَ ۾ مؤدبانہ انداز ۾ ڪيڪارڻ يا پليڪار ڪرڻ لاءِ چوندا آهن:

(i) ڀلي ڪري آيا، جي ڪري آيا

يا (ii) اچو! اچو! نچ آيؤ، جي آيؤ!

شاهہ لطيف بہ سربلاول ۾ اهڙا لفظ، ڪيڪار پليڪار لاءِ ڪم آندا آهن؛ مثال طور:

اچـــو! آئِونچ! ســـمي وائي وات ۾.

(ڳ) لفظن تي تڪرار يعني ڏهرائڻ/ٻٽا لفظ:

سنڌي ٻوليءَ جي هڪ خصوصيت لفظن جوهڪ ٻئي پٺيان وري وري چوڻ يعني ڏهرائڻ يعني تڪراري (Reduplication) صورت آهي. شاهہ لطيف ۽ موجوده شاعرن جي ڪلام ۾ اها ورياڪرتي خوبي عام آهي. 'سنڌي ٻوليءَ جو اڀياس ڪتاب' ۾ تڪراري صورتن جا مثال ڏنا ويا آهن. شاهہ صاحب سُر بلاول ۾ هڪ مصرع، سنڌي ورياڪرڻ جي اها صورت ڪم آندي آهي؛ مثال طور:

تَڙَ تَڙَ ڪيمَ ترس، سَـرُ نهـارج سَـيَـرو،

هن مصرع ۾ 'تڙ تڙ' مان مراد 'هرهڪ تڙ تي'. جيڪڏهن 'تڙ' لفظ هڪ دفعو ڪم آڻي ها تہ پوءِ مراد هڪ خاص تڙ هجي ها پر هت 'تڙ تڙ' جي معنيٰ آهي هر تڙ تي.

(گھہ) ماضيءَ جي صورتن جا نوان مثال:

سنڌي وياڪرڻ ۾ زمان، هميشہ فعلي ڌاتن مان ٺهن ٿا پر شاهہ صاحب اهڙيون ترڪيبون بہ ڪم آنديون آهن، جن ۾ هن 'اسم' جي پويان زمان ماضيءَ جي علامت 'يو' ملائي، زمان ماضيءَ جون صورتون ٺاهيون آهن: مثال طور:

اسم	ماضي جي علامت	شاهہ جو استعمال
(i) همَت	+ يو = همَتيو	ڪهِين ڪِينَ هِمَتيو، ڪانَ جهليندو ڪيرُ.
(ii) ڏمر	+ يو = ڏمَرَيو	ڏمـــريو تہ ڏي، پرچــيـــو تہ پاٽَ پـــري.

(گڏ) مخفف صورتون:

شاهہ جي رسالي ۾، لفظن جي مخفف روپن جا ڪَئين مثال ملن ٿا. اهي مخفف صورتون، ٻوليءَ جي روزمره جي اُچار سان واسطو رکن ٿيون. سنڌي ٻوليءَ جي مخففات جي سلسلي ۾ 'لغات سنڌي مخففات' ۾، مقدمي ۾ ڀرپور نموني سان، موضوع تي بحث ڪيو ويو آهي. شاهہ جي سُر بلاول ۾ بہ لفظن جون مخفف صورتن جا مثال ملن ٿا: جيئن:

مخفف صورت	شاهہ جا مثال
سُوالِنِ = سوال ڪندڙن	ســمي ســوالِنِ ڪي ويلهــہ نـہ وســاري،
سَرَٽِينِ = جن سَرَٽ ورتي آهي	تو ريءَ ٻئو ڪيرُ، سَرَٽين جا سونا سهي.
سومِرن = سومرين	سومِرن سامَ ڪنئي ابڙي ڪئو اٿَ ڀيرُ.
ڇوٽائي = ڇوٽڪارو بخشي	مـيــر مـحــمــد ڪارَٽي آڙيا ڇــوٽائي.

(ل) متروڪ لفظ:

آخر ۾ اُنهن لفظن جو بہ ذڪر ڪرڻ مناسب ٿيندو جيڪي موجوده زماني جي روزمره واري ٻوليءَ ۾ رائج نہ آهن بلڪ هاڻ متروڪ آهن. شاهہ جي رسالي ۾ اهڙا لفظ گهٽائي آهن، هت فقط انُهن لفظن جي لڙهي ڏبي جيڪي سر بلاول ۾ ڪم آندل آهن: مثال طور:

لفظ	شاهہ جا مثال
ڏاڻ = انعام	تہ تون تہ درا، ڏيهـــــاڙي ڏاڻَ لهين

پي مَ طهـــورا، وانءِ اورانگهي اوريان.
ڳـهڻ ٿهجي ڳـيـڙي، اڇي جـال جڳٽ.

وانءِ = وچ
ڳيڙي = در
جڳٽ = خلق، ماڻهو

جن جـيـهـائي پَٽ، تن تـهـائي ٻِڪئـا.
اُتي تہ آجي تـيـيـا، پائي پاڪـوڙي پيـرُ.
وِلها جَهين وَهيان ڪئا، پاڳ تهين جي پَس.

پَٽ = ڪشتو
پاڪوڙي = رڪاب
وِلها = سَچا
وهيان = آسُودا ڪيا

آروڙ جي اُتـــيـــو، ديمنِ وڌائين ڌڪَ.
آرَڻ ٻـڌي ابــڙي، تـــي رڻ ۾ رُڪَ رَئـــي.

ديمنِ = لشڪر، ڪٽڪ
آرَڻ ٻڌڻ = گهيرو ڪرڻ
حملو ڪرڻ
رُڪَ = تلوار
رَئي = چمڪو

عـــلاؤالدين آئيــو، ڪـــٽي چَلَ ڇَڳيـــر.

چَل = لشڪر
ڇَڳير = تاجدار

جي آيون ابڙي آڏار، سو سونگ نہ ڏينديون سومريون.
پڇين ڪا نَہ وِڏِيَت، جي آيا سي اگـهـيـا.
پائوندر پاڻ، حـــال پـسي پـــال ڪري.
پاندِپَ سين نہ پاڙيان سـوين پيـا سـردار.
تون اوڊَر، تون اوڊڪو، تون اَجـهو تون آڳ.

سُونگ = ڏن، محصول
وِڏِيت = سبب، تفصيل
پائوندرَ = ورهائيندڙ
پاندِپَ = سردار
اوڊَر = پناهہ
اوڊڪو = پڙدو

وينـو اينءَ چـوءِ، تہ پيـرا پاسي نہ ٿـئـان.
ڇـــــڏي مـــــوزو لـڳس آرُ عـطار سين.
عطر سين اورڳ تہ هُئين سـدا سُـرَهو.
وڳـنـد وري آئيـــــو، ڪـوٽڙيا ڪَلاٽ.

پيرا = اسر جي ماني
موزو = چمڙي جو جوراب
پير جي جتي
اورڳَ = واهپو
ڪَلاٽ = ڪوڙو.

بهرحال شاهہ سائين جي رسالي ۾ وياڪرڻ جا دلچسپ ۽ انوکا مثال موجود آهن جن جي گهري مطالعي ۽ کوجنا ڪرڻ جي گهڻي ضرورت آهي.